

Мирена Славова

ФОНЕМА И ГРАФЕМА – СЛУЧАЯТ С ТРАКИЙСКИЯ ЕЗИК

Заниманията с фонетиката на гръцките надписи от България ми дадоха възможност да осмисля в диахронен план какви промени настъпват в произношението на старогръцките фонemi, най-малките смисло-различителни единици на езика, в периода VI в. пр.н.е. – IV в. от н.е. по нашите земи. Тези промени се вписват в общите тенденции на след-класическия гръцки език. Когато работех обаче върху материала от старогръцките надписи в България, аз умишлено направих уговорката, че няма да се занимавам с чуждите имена – тракийски, ирански или латински, предавани с гръцки букви, защото това засяга не толкова фонетиката на старогръцкия език, колкото тази на съответното чуждо име. При предаването на едно чуждо име, в случая тракийско, с ресурсите на гръцката азбука върху камък или метал (съдове, накити, оръжие) трябва да отчитаме два много важни момента:

1. Дали каменоделецът гравира тракийското име по слухово впечатление, т.е. както го чува от поръчителя, или както е написано в оригинала на поръчката.

2. Ако вижда името написано, дали го произнася, докато го гравира, или го гравира, без да го произнася.

Така или иначе – било ако каменоделецът чува тракийското име, било ако го вижда написано от някого другиго – и в двата случая (било на него, било на някого преди него) се налага да пригоди гръцките букви към тракийското произношение, т.е. да транслитерира тракийското име. Все едно да чуем англосаксонското име Willard и да го предадем на български като *Уилард*, а на новогръцки като Γουίλαρντ. От тези две транслитерации бихме могли да възстановим произношението на английското име.

Можем ли да постъпим по същия начин с тракийските имена? Отговорът естествено е да, особено в случаите, когато имаме серия от засвидетелствани различни варианти на едно и също име, или, което е

особено благоприятно, ако имаме засвидетелстване на едно и също име на старогръцки и на латински език. Въпросът е дали знаем със сигурност фонетичната стойност на старогръцката графема, като си даваме сметка при различните варианти на едно и също име за датировката им.

Следователно очертават се следните трудности при заниманията със старогръцката транслитерация на тракийските имена:

1. Неточно или приблизително отразяване на тракийските фонемни с гръцки графеми:

- поради липса на съответните фонемни в старогръцкия език;
- поради неточна перцепция на тракийското име от носителя на старогръцкия език.

2. Промяната на фонетичната стойност на гръцките графеми влияе върху писането на тракийските имена. Но ако знаем как гръцките графеми променят фонетичната си стойност във времето, а ние сме наясно с това, бихме могли да допринесем за възстановяването на тракийското произношение.

Какви предимства има такъв един подход? Най-важното – елиминира се в голяма степен волунтаристичният и необективен етимологически прочит на тракийския ономастичен материал. Без да подценявам сравнително-историческия метод на работа в тракийското езикознание, смятам, че изключително предпазливо трябва да се опираме на етимологията, за да правим заключения относно тракийската фонетична система. Един пример от метода на работа на Дечев в неговата „Характеристика на тракийския език“ (Дечев 1952: 28), когото критикува и Кирил Влахов в работата си „Тракийски лични имена. Фонетико-морфологични проучвания“ (Влахов 1976: 32).

От надписа върху пръстена от Езерово се отделя буквеният комплекс **НΣΚΟ**, извежда се от *ěskō (cf. ἔσκον) и се прави изводът, че *ě се застъпва на тракийски с [ē], писано чрез <H>, и следователно в този език не се прави разлика между дълги и кратки е-вокали. Допълнителен аргумент е фактът, че името **Αυλουζηνις** се среща и във вариант **Αυλουζηνις**.

Кои са слабите пунктове на подобен подход?

1. Дешифровката и етимологизуването са хипотетични и субективни.

2. Допълнителният аргумент е неоснователен, защото в римската епоха, от която са тези две имена, гръцката графема <H> заради изо-

хронизма има звукова стойност [ě] и може да се използва за означаване на краткото [e].

Следователно е нужно да имаме ранни датирани варианти на тракийските имена, когато стойността на гръцките графемни е все още стабилна и непроменена.

Бих искала да илюстрирам този подстъп към тракийския език откъм гръцката, а не откъм индоевропейската страна с няколко случая.

Диграфът < EI > вместо < I >

1. Върху монета от V в. пр.н.е. (500–480 г. пр.н.е.) четем племенното име Βισαλιτικον, изписано с графемата < I >, означаваща на старогръцки както [i], така и [ī]. Дечев привежда и около десет литературни засвидетелствания, започвайки с Херодот, при които името също е изписано с < I > (Detschew 1957, s.v.). Само веднъж, в надпис от Расник (IGBulg IV, 2121) срещаме епитет на Херакъл Βεισαλητηνος, изписан с диграфа < EI >, което – сравнено с по-ранните засвидетелствания на етнонима – означава, че тук той е на мястото на [i], а не означава дифтонга [ei]. Но тъй като през римската епоха, откогато е посветителният паметник, < EI > може да означава както кратко, така и дълго [i], в този конкретен случай не можем да се произнесем дали в това име е налице дълга или кратка [i] фонема.

IGBulg IV, 2121:

Ἡρακλῆ Βεισαλητη-
νῶ Μοντανὸς Δι-
νειλου ἱερεὺς ἀνέ-
θηκεν.

Диграфът < EI > вместо [o]

Едно от най-разпространените и популярни тракийски имена Βιθυς/Βειθυς е засвидетелствано в два варианта – с < I > и с < EI >. Ето пет надписа, в които името се среща и в двата варианта и в които анализът на изписването на останалите думи в текста може да допринесе са изясняване на въпроса дълг или кратък е i – вокалът в корена му.

1. **IGBulg I, 12**, Тиридзис (Калиакра), 16 г. пр.н.е. – 14 г. от н.е. (11 реда)

1 [Υ]πὲρ βασιλέως Ρομηταλκου Φάρσαλος Βιθυος

2 [καθεσταμένο[ς] ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ τόπων ...

2. **IGBulg III, 1342**, посветителен надпис от Бурдапа (територията на Филипополис).

Επτεκεθος Βιθυος
Νύφαις εὐχήν.

3. **IGBulg IV, 2322**, надгробен надпис от Лехово (територията на Средна Струма), 211 г. от н.е.

Ἔτους βμ[ς]’
Βιθυς Δίζα
κὲ Πιρουσαλα
Σαιγου τοῖς
5 τέκνοις
μνήμης χά-
ριν.

4. **IGBulg III, 1714**, посветителен надпис от Каснаково (територията на Аугуста Траяна).

Ἀγαθῆι τύχ[ηι]
Νύμφαις καὶ Ἀφροδείτῃ Τ(ίτος) Φλ(άβιος) Κυρεΐνα Βειθυκενθος Εσβενε-
ιος και Κλ(αυδία) Μ[ο]ντᾶνα ἡ γυντ αΡτοζ τтν πηγтν ποιуσαντες
φισρωσαν.

5. **IGBulg V, 5883**, строителен надпис от Нейне, 77 г. от н.е.

Ἔτους θπ’ σεβαστοῦ τοῦ καὶ εκς’.
Θεοῖς σεβαστοῖς Εἴσιδι καὶ
Στραπι θεοῖς συννάοις vacat Νει-
νηνων ὁ δῆμος καθεῖδρυ-
5 σεν ἐπιμελουμένων Κίμ-
βρου τοῦ Βειθυος Νουμερί-
ου Κρίσπου, Μοκασου τοῦ Δρα-
κοла, Κελδενθου τοῦ Ασου,
Μοκασου τοῦ Κειλαιβειθυος
10 Βιτουλουσου τοῦ Μοκασου.

Под номер едно в това досие на името Βιθυς съм поставила пър-
вото му точно датирано засвидетелстване (от 16 г. преди до 14 г. от
новата ера) във фрагментарно запазен надпис в чест на тракийския

цар Реметалк I, издигнат от неговия стратег Фарсал, син на Битюс. Високият социален статус на Фарсал, който не може да не е знаел как се пише името му, както и запазената част от текста предполагат грамотността на надписа. Ето защо, въз основа на културно-историческия контекст, в който се среща, това първо датирано свидетелство, макар и късно във времето, може да бъде показателно за характера на коренната фонема – тя е [i].

Следващите два надписа, № 2 и № 3, съдържат две <I>-форми на името Βιθυς и две фонетични писания – Νύφαις (=Νύμφαις) и κῆ (= καί). Тези фонетични писания означават, че текстът е гравиран така, както се е произнасял, а не съгласно някакъв правопис, основаващ се на училището и традицията. Това също е доказателство за [i]-произношение на името, макар извлечено от контекстуални обстоятелства, коренно различни от тези при надпис № 1.

В надписи № 4 и № 5 интересуващото ни име е засвидетелствано със своя EI-вариант – Βειθυκενθος, Βειθυος, Κελλαιβειθυος. Особено важен и благоприятен в случая е фактът, че и в двата надписа всички известни нам дълги [i] вокали, независимо дали думата е гръцка, латинска или египетска, са изписани чрез диграфа <EI> - името на гръцката богиня Ἀφροδείτη, аугментът на καθείδρυσεν, римската триба Κυρείνα, египетската богиня Εἰσιδι (DSg). Действително практиката да се пише <EI> вместо дълго [i] е толкова разпространена в следкласическата епоха, че трудно можем да уловим превеса на някаква съвременната ортографична норма (Slavova 2004: 46–52). Следователно, тук имаме косвени доказателства от контекста на надписите, че и [i] вокалът в името Βιθυς е дълъг.

Диграфът <EI> вместо [-]

1. IGBulg III, 1359, оброчна плочка с посветителен надпис от Бурдапа (територията на Филипополис).

Над анаглифа:

Καεινοχα

Под анаглифа:

εὐχηή.

При името **Καεινοχα** диграфът <EI> е употребен за означаване на втория елемент на дифтонга [ai] - краткото [i]. Първата съставка **Και-** е известна от други тракийски антропоними като **Και-γεισος** и

Και-πρίζος (Detschew 1957, s.v.). Аналогично явление съществува и в изписването на I- дифтонги, срещащи се в гръцки думи в надписите от България (Slavova 2004: 67).

2. IGBulg II, 730, официален почетен надпис от Discoduratae, 218–222 г. (Елагабал) или 222–235 (Север Александър).

Ἀγαθῆι τύχηι.

Αὐτοκράτορα καί-

σαρα Μ[(ἄρκον) Αὐρ(ήλιον)--]

---οὐ εῤσεβῆ̄ σεβα-

5 στὸν θεοῦ Α[ν]τω[ν]εῖ-

[ν]ου, θεοῦ Σε[ν]-

[ήρου] ἔγγονον

ἢ βουλῆ καὶ ὁ δῆμος Τρα-

ιανσέν πόλεως ἀνέστησεν,

10 ἐπιμελουμένου Αὐρ(ηλίου) Δινε-

δινιδος πρώτου ἄρχοντος).

И в този надпис пишещият (каменоделецът и/или поръчителят – в случая градският съвет и канцеларията на Аугуста Траяна, на чиято територия е Дискодуратере) е предпочел да пише дългия [i] вокал чрез диграфа <EI> – в титулатурата на императора на ред 5-6 четем: θεοῦ Α[ν]τω[ν]εῖ[ν]ου. Но на ред 10-11 интересуващото ни тракийско име на първия архонт, отговорен за издигането на паметника, Αὐρήλιος Δινεδινις, е изписано само чрез <I>. Това може да бъде доказателство за краткостта на коренния i-вокал в Δῖνεδινις. Дали тази хипотеза се подкрепя от останалия тракийски ономастичен материал? Въпросният антропоним е двусъставен Δινε–δινις. Интересуващата ни първа съставка Διν(ε)- в латинските надписи винаги е изписвана чрез <I>, независимо дали е в съставно, или в едносъставно име: Dines, Dinis, Dinens, Dinas, Dinias Dinus, Dinentilla, Dias-dinus, Dini-bales, Dini-centus, Dincentus, Dini-nithus (vel Dini-bithus), Dini-tralis, (Detschew 1957, s.v.).

На гръцки език имаме следните <I> – засвидетелствания (Detschew 1957, s.v.):

Δινειλος – IGBulg 2121;

Δινις – IGBulg 1690, 843, 796, 2014, 1197, 1520, 1371, 1190, 1398, 965, 966, 1073;

Δινι-ζήτης – IGBulg 1188;

Δινι-κενθος – IGBulg 1593;
Δινει- κενθος – IGBulg 5283;
Δινιας – IGBulg 1291, 2214;
Δινος – IG 12, 3, 1302, 24 (Κρατησίλοχος Δινον (Acc. – libertus), Тера;
Δινων – IG 2², 115 (Δινων ἀπὸ Θράκης, 362 г. пр.н.е.) ; IG 12, 8, 188
(Δινων πολλωνδου), Самотраки.

Според Дечев (Detschev 1957, пактам) < EI > -изписвания на това тракийско име са налице в следните случаи:

Δεινιας – IGBulg 1117, 521, 5186 (= 517), 1683;
Δεινις – IG XII, 8, 277, 46 (Δεινις) Ἡγεσιτέλευς (θεωρός), Тасос;
SB 1, 1084 и 4950, Египет;

Δεινων – Zen. 3, 59415 (273 г. пр.н.е.), папирус от Египет.

Още К. Влахов (Vlachov 1963: 244–245) споменава, без да заема позиция, че Г. Михайлов и Бехтел смятат някои от тези имена за гръцки (Михайлов – Δεινιας и Δεινων, Бехтел – Δινος), докато Майер приема Dīna и Dīnus за илирийски.

Бих искала да се спра най-напред на името Δεινιας. Без подробно да анализирам всичките четири надписа от България, където името е засвидетелствано, контекстът в тях е изцяло гръцки. Номер 1683 е даже грамотна надгробна епиграма, за която Бешевлиев смята, че е поставена от жители на Апология Понтика съгласно коментара на Михайлов към надписа. Със сигурност става дума за гръцкото име Δεινόας, образувано по δεινός, което впрочем се отнася и за останалите < EI > имена – Δείνων и Δεῖνις (срв. Rare-Benseler, 1911, s.v.) Те са типични за гръцката антропонимична система и се срещат в надписите от същинска Гърция както следва:

Δεινίας – 34 пъти в Пелопонес и Западна Гърция (Fraser III A, s.v.), 17 пъти в Централна Гърция (Fraser III B, s.v.), 18 пъти на Егейските острови (Fraser I, s.v.) и 59 пъти в Атика (Fraser II, s.v.);
Δείνων – 32 пъти в Пелопонес и Западна Гърция (Fraser III A, s.v.), 19 пъти в Централна Гърция (Fraser III B, s.v.), 15 пъти на Егейските острови (Fraser I, s.v.) и 10 пъти в Атика (Fraser II, s.v.);
Δεῖνις – 3 пъти в Пелопонес и Западна Гърция (Fraser III A, s.v.), 8 пъти на Егейските острови (Fraser I, s.v.) и 1 път в Централна Гърция (Fraser III B, s.v., където името е акцентуирано Δεινίς).

Проблемът се усложнява допълнително от факта, че съществуват и гръцки имена с [i] вокализъм като Δινία, Δινύμιος, Δινύτας (Fraser III A, s.v.), Δινικῶς (Fraser II, s.v.); Δίνις (Fraser I, s.v.), Δινίων (Кносос, 223–222 г. пр.н.е.), Διναῖος (Кос, II–I в. пр.н.е.), Διννόμαχος (Лесбос, II в. от н.е.), Δινομένης (Лесбос, VII–VI в. пр.н.е.). Една част от тези имена могат да се отнесат към корена на δινέω (< *δι-vsέ-ω) – Δίνη, Δινομένης, Δινογένεια, Δῖνος, а други – да се схванат и като <I> – варианти на <EI> имена: Δίνων на Δείνων, Δινοκράτης на Δεινοκράτης, Δινίας на Δεινίας (срв. Pape-Benseler, 1911, s.v.)

Моята убеденост е, че там, където е налице тракийски етнически елемент, <I> имената трябва да се отнесат към тракийската антропонимична система – предпазливо и винаги с отчитане на цялостния контекст на надписа. Такъв принцип за атрибуиране на имена към тракийския език очевидно не винаги се спазва, щом имената на Τιβέριος Κλαύδιος Δινικενθός (E84,8), Τιβέριος Κλαύδιος Δινις (E84,4), Μάρκος Ουέττιος Δινις (E84,7) и Τιβέριος Κλαύδιος Δινις (E85, 4) в два официални почетни надписа от Егейска Тракия от I в. от н.е., където се срещат и други типични тракийски имена, са акцентуирани по гръцки образец и са включени и в двата индекса (на гръцките и негръцките имена) в наскоро излезлия корпус на гръцките надписи от Егейска Тракия между Марица и Места (Eπιγραφές 2005). Що се отнася до гръцките надписи от България, името Δινις в надписа от Пизос (1690b, 21) е патроним на Μουκατραλις (Μουκατραλις Δινεος) и със сигурност е тракийско, защото възможността бащата на Μουκατραλις да е грък и да го е кръстил с това типично тракийско име, а не с гръцко е малко вероятно, още повече, че в този надпис се изброяват само имена на траки. Същото се отнася за името Δινιας в два надписа от нашите земи, споменати по-горе – IGBulg 1291, 2214: Αὐρ(ήλιος) Δινια[ς-] и Δειος Δινιου, макар че издателят Г. Михайлов очевидно е на друго мнение, защото ги е акцентуирал. В първия случай става дума за трак, получил римско гражданство при Каракала и посветил оброчна плочка в светилището на Асклепий в Баткун, а във втория – за посвещение на императора и олимпийските богове от жреци на тържището на Пауталиа. От 14-те жреци шестима носят типични тракийски имена, а останалите по всяка вероятност са малоазийци, получили римско гражданство. Затова Δειος Δινιου по-скоро е с баща трак, носещ тракийското име Δινιας.

Следователно, тъй като нито веднъж тракийските имена – едно-съставни или двусъставни-, които съдържат корена Διv(ε)-/Διv(ι)-, не са засвидетелствани с <EI> вокализъм, включително и в надписи, където дългото [i] се изписва чрез <EI>, можем да заключим, че [i] гласната в него е кратка.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Влахов, 1976:** К. Влахов. Тракийски лични имена. Фонетико-морфологични проучвания. *Studia Thracica*, 2. София. 1976.
- Vlachov, 1963:** K. Vlachov. Nachträge und Berichtigungen zu den thrakischen Sprachresten und Rückwörterbuch. Sofia. 1963.
- Дечев, 1952:** Д. Дечев. Характеристика на тракийския език. С., 1952.
- Detschew, 1957:** D. Detschew. Die thrakischen Sprachreste. Wien. 1957.
- Επιγραφές, 2005:** Επιγραφές της Θράκης του Αιγαίου (μεταξύ των ποταμών Νέστου και Έβρου). Λ. Λουκοπούλου, Α. Ζουρνάζη, Μ.-Γ. Παρισιάκη, Σ. Ψωμά. Αθήνα. 2005.
- Fraser:** A Lexicon of Greek Personal Names. Ed. P.M. Fraser and E. Matthews. Oxford.
- Vol. I, 1987: The Aegean Isles, Cyprus, Cyrenaica.
- Vol. II, 1994: Attica. Ed. M.J. Osborne and G. Byrne.
- Vol. III A, 1997: Peloponese, Western Greece, Sicily and Magna Graecia. Reprinted 2001. Ed. P.M. Fraser and E. Matthews.
- Vol. III B, 2000: Central Greece: from the Megaride to Thessaly. Ed. P.M. Fraser and E. Matthews.
- IGBulg: Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae. Ed. G. Mihailov. Serdicae. vols. II–V (1972–1996).
- Pape-Benseler, 1911:** Wörterbuch der griechischen Eigennamen. 3. Auflage.
- Bearbeitet von G. E. Benseler.** Braunschweig. 1911
- Slavova, 2004:** Phonology of the Greek Inscriptions in Bulgaria. Stuttgart. 2004.